

ТАҚРИЗИ

муқарризи расмӣ ба диссертасияи Махмадалӣ Бахтиёр Набӣ дар мавзӯи «Такмили танзими омили экологӣ дар таъмини рушди устувори иқтисодиёти минтақа: назария ва амалия» барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои иқтисодӣ аз руи ихтиосси 08.00.03 – Иқтисодиёти минтақавӣ ва ҳудудӣ

1. Мубрам будани мавзуи диссертасия.

Мусаллам аст, ки дар шароити муосир омилӣ экологӣ ҳамчун инъикоскунандай таъсири вазъи мухити атроф ба равандҳои истеҳсолӣ мубрамии бештар ба ҳуд касб менамояд. Истифодабарии қанданиҳои фоиданок ва дигар боигарихои табии, захираҳои заминӣ ва обӣ дар фаъолияти хочагидории корхонаҳо ба мухити зист таъсири манғӣ мерасонанд. Таъмини рушди иқтисодии мамлакат аз ҳисоби захираҳои истифодаашон ба табиат зараррасон дар аксари мамлакатҳои ҷаҳон то охири қарни 20 афзалият дошт. Чунин рушди иқтисоди истифодаи зуд ва барқарорнашавандай ҳамаи намудҳои захираҳои табииро тақозо менамояд. Инчунин барои чунин намуди рушд таъсири манғии экологию иқтисодӣ ҳос аст.

Бояд тазаккур дод, ки дар марҳилаҳои алоҳидаи рушди илмҳои иқтисодӣ ба ҷанбаҳои экологиии хочагидорӣ диккати зарурӣ дода намешуд. Мухити зист танҳо ҳамчун манбаи захираҳои истеҳсолӣ омӯхта мешуд. Дар натиҷа асосҳои экологии рушди устувори низоми иқтисодию иҷтимоии мамлакат дар сатҳи паст омӯхта шуда, омилҳои экологӣ ҳангоми таҳияи стратегия, барномаҳо ва консепсияҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар сатҳи зарурӣ ба ҳисоб гирифта намешуд.

Бинобар ин имрӯзҳо дар баробари андешидани дигар чораҳо, нигоҳ доштани ҳолати мусоиди экологӣ барои фаъолияти минбаъдаи инсон дар рушди муносибатҳои низоми ҷамъиятӣ мухим буда, аҳамияти бузурги иҷтимоию иқтисодӣ дорад. Давлат бо мақсади паст кардани таъсири омилҳои экологӣ ҳолати экологиро дар сатҳи мамлакат ва минтақаҳои алоҳидаи он зери назорати доимӣ бояд карор дихад. Махсусан равандҳо ва воқеянятҳои солҳои охири қарни 20 моро водор месозад, ки муносибати ҳудро дар ин самт дигар намоем. Зоро ба даст овардани

устувории низоми иҷтимою иқтисодӣ мувозинатии сегонаи рушди иҷтимою иқтисодиро (табиат-аҳолӣ-хочагидорӣ) таъмин менамояд.

Дар ин самт ба назар гирифтани омилҳои экологӣ ҳангоми коркарди барномаҳо, стратегияҳо ва консепсиҳо ва муайян намудани таъсири онҳо ба рушди устувори иҷтимою иқтисодӣ ба мақсад мувоғик аст.

Бо назардошти гуфтаҳои боло мавзӯи кори диссертационии Махмадали Бахтиёр Набӣ мухим ва саривактӣ буда ҷанбаҳои назариявию амалии такмили танзими омили экологӣ дар таъмини рушди устувори иқтисодиёти минтақаро дарбар мегирад.

2. Дарачаи асосноксозии мӯқаррароти илмӣ, хулоса ва тавсияҳое, ки дар диссертасия оварда шудаанд.

Бо гузаронидани таҷрибаҳо, бозътимодии маълумотҳо, микдори коғии маводи таҳқиқотӣ, коркарди омории натиҷаҳои таҳқиқот дар доираи такмили танзими омили экологӣ дар таъмини рушди устувори иқтисодиёти минтақа ва интишороти натиҷаҳои таҳқиқоти диссертационӣ дар маҷаллаҳои бонуфузи ватанӣ ва хориҷӣ интишор ёфтаанд. Хулосаву тавсияҳо бо таҳлили илмии натиҷаҳои тадқиқоти назариявию таҷрибай асос ёфтаанд.

Дар диссертасия маҷмӯи методҳои таҳқиқоти иқтисодӣ: методҳои таҳлили низомманд ва мантиқӣ, таҳлили илмӣ ва синтез, методи таҳлили муқонсавӣ, методҳои иқтисодию оморӣ, методи арзёбии коршиносӣ истифода шудаанд, ки ба коркарди хулосаҳои асоснок аз рӯйи натиҷаҳои таҳқиқоти диссертационӣ ва эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқоти гузаронидаи дисертантро инъикос мекунанд.

Диссертасияи мазкур дар чорҷӯбаи иҷроиши дастуру супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмҳои ҳамасола ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои таъмини рушди устувор, ҳалли муаммоҳои экологӣ, самтҳои фаъолият дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ба итмом расонида шудааст. Алалхусус тибқи банди 2. Таҳдидҳо ва имкониятҳо барои рушд; зербанди 2.1. Таҳдидҳо; банди 3. Таҳқими неруи институтсионалии кишвар; зербанди 3.2. Рушди минтақаҳо. Банди 4. Рушди сармояи инсонӣ, зербандҳои 4.5 Муҳити зист; Банди 5. Сифати рушди иқтисодӣ ва самаранокии бахши воқеии иқтисодиёт; з.б. 5.4 Фазои сармоягузорӣ. Диссертасия ба Барномаи давлатии комплекси рушди тарбия ва маърифати экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои

2021-2025 ва Барномаи рушди иҷтимоии иқтисодии вилояти Суғд барои солҳои 2021-2025 мутобикат дорад.

Таҳқиқоти диссертационӣ ҳамчунин тибки нақшай дурнамои корҳои илмӣ-таҳқиқотии Дошишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон иҷро шудааст.

3. Мувофиқати диссертасия ба шиносномаи иҳтиносси илмӣ

Мавзуи кори диссертационии ба химоя пешниҳод намудани Маҳмадалӣ Бахтиёр Набӣ ба Шиносномаи номгӯи иҳтиносҳои КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи иҳтиноси 08.00.03 – Иқтисодиёти минтақавӣ ва ҳудудӣ мувофиқат мекунанд.

Таҳлилҳои кори диссертационӣ муайян намуд, ки унвонҷӯ мақсади дар пеши ҳуд гузоштаро, ки асосноккунии назария, методология ва коркарди ҷорабинҳои амалӣ оид ба самаранок ташаккули низоми экологӣ-иқтисодӣ дар минтақаҳои алоҳида ба шумор меравад пиёда намудааст. Ҳамзамон вазифаҳои муайян намудаи таҳқиқот низ иҷро карда шудаанд.

4. Даражай навғонии натиҷаҳои дар диссертасия ба даст омада ва ишқатаҳои илмие, ки барои химоя пешниҳод мешаванд

Муқаррароти асосӣ ва натиҷаҳои таҳқиқот, ки навғонҳои илмиро дарбар мегиранд, инҳоанд:

- мундариҷаи концепсияи рушди устувор чун парадигмаи ҳалли муаммоҳои экологӣ дар сатҳои гуногуни (мега-, макро-, мезо-, микросатҳ) дар асоси муносибати низомманд гани гардонида шудааст. Дар асоси он исбот гардидааст, ки таъмини устуворӣ дар доҳили ҳуди низом ва ҳосиятҳои он гузошта шудааст: қобилият ба ҳудинкишоф, ҳудтanzимкунӣ, муқобилият ба омилҳои ноустуворкунанда, ҳамчунин мавҷудияти ҳамкории мутакобилаи ҳамаи зернизомҳоро таъмин мекунанд;

- шарҳи муаллифии принципҳои таъмини рушди устувории иқтисодиёти минтақа дода шудааст. Тибқи он алоқамандии сатҳи баланди иҷтимоию иқтисоди минтақа бо низоми дар ҳуд ихотакунандаи он, яъне муҳити табиӣ асоснок карда шудааст, ки зарурати ҳатмӣ ба инобат гирифтани принципҳои зерин пешниҳод гардидааст: а) коркарди лоихаи рушди иқтисодӣ бояд ба низоми экологии таъмини ҳаётӣ аҳолӣ мувофиқат кунад; б) таксими одилонаи захираҳо ва имкониятҳо на танҳо

барои насли аҳолии мусир, балки барои наслҳои оянда, ҳамчунин барои ҳайвоноту наботот мутобикат намояд; в) самаранокии сармоягузорӣ дар асоси андозаи ҳиссавӣ, бехтар гардонидани сармояи табиии он арзёбӣ карда шавад;

- исбот шудааст, ки дар раванди густариши муносибатҳои иқтисодиёти бозорӣ, мақсади асосии субъектҳои ҳочагидорӣ ба даст овардани фоида мебошад, ки он дар бештар ҳолатҳо пайваста бо суйистисмори захираҳои табиӣ, вайрон гаштани муҳити зист дар таъмини рушди иқтисодиёти минтақаҳо амалӣ мегардад, ки минбаъда таъсири манғӣ ба фаъолияти ҷамъият дорад, сатҳи ифлосшавии табиатро ба вучуд оварда, қонеъ гардондани талаботи ояндаи аҳолиро зери ҳавф мегузорад. Асоснок карда шудааст, ки ҳусусиятҳои комплексии тадбирҳое, ки барои ҳалли проблемаҳои экологӣ андешидар мешаванд, ба беҳбудии муҳити зист мусоидат намуда, бо ҳамин ба мақсадҳои рушди устувор имкон медиҳанд. Аммо, агар таърифи «тараккиёти устувор» дар ҳакиқат категорияи мураккаб бошад, бояд объективона бошад. Азбаски он ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти инсон, аз ҷумла, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, истеҳсолӣ, инноватсиони ва экологиро дар бар мегирад, ҷиддияти мушкилотро дар илм ва амалия шарҳ медиҳад;

- асоснок гардидааст, ки услуби арзёбии вазъи экологӣ дар илми мусири иқтисодӣ бисёрҷабҳа ва гуногун буда, интихоби он барои истифодабарӣ аз ҳадафҳои таъмини рушди устувори иқтисодӣ дар минтақаҳои алоҳида вобаста аст. Гуруҳбандии нишондиҳандаҳои арзёбии вазъи экологӣ дар самтҳои зерин сурат гирифтааст: а) дастрасии технологияҳои инноватсионие, ки ба экология равона карда шудааст, дастрас мебошанд, хисоб карда шудааст; б) таҷдидшаванда, ки ҳамчун “коэффициенти самаранок” ҳиссаи ҳароҷоти мақомоти иҷроияи ҳокимиюти давлатии маҳаллӣ ба масъалаҳои экологӣ дар маҷмуаи маҳсулоти минтақа (МММ) барои ҳар як гуруҳи ҳароҷот; г) соҳторӣ, ки аз ҷиҳати нишондиҳандаҳои самаранокии субъектҳои иқтисодиро дар минтақа муайян менамояд;

- исбот гардидааст, ки дар минтақа партови обҳои ифлосшуда солҳои охир ба маротиб зиёд шуда боиси вайрон гаштани муҳити зист гардидааст. Исбот карда шудааст, ки муаммоҳои экологӣ дар вилояти Суғд дар солҳои охир шадид гардида тамоюли афзоиш дорад, ки он бо зиёдшавии иқтидорҳои саноатӣ, микдори воситаҳои наклиётӣ дар байни аҳолӣ, бо мақсади дарёфти фоида гайрисамаранок истифодабарии захираҳои табиӣ, бо техникаю технологияи фарсудаву кухна алокаманд аст. Исбот гардидааст, ки вилояти Суғд дар байни минтақаҳои ҷумҳурий

аз рӯи паҳн намудани моддаҳои заарнок аз манбаъҳои доимии ихроҷ ба ҳавои атмосфера мавқеи саввумро дорад, сарбории он ба ҳудуди минтақа, инчунин ба ҳар як нафар аҳолии вилоят низ тамоюли афзоиш дорад, ки мақомотҳои маҳаллии давлатии икроия бояд таваҷҷуҳи хоса дихад;

- муайян шудааст, ки тибқи меъёри ба ҳавои атмосфера паҳн намудани моддаҳои заарноки тозанашуда аз манбаъҳои доимии ихроҷ вилояти Суғд дар байни минтақаҳои чумхурӣ мавқеи дуввумро дорад. Сабабҳои асосии вазъи мазкурро бо далелҳои зерин алоқаманд аст: мавҷудияти зиддијат байни субекти иқтисодии минтақа, баҳри таъмини рушд; манфиатҳои субъектҳои ҳочагидорӣ бо таъмини амнияти экологӣ; нокифоя будани маблағгузорӣ барои ҳифзи муҳити зист; номувофикати техника, технологияи мавҷуда дар соҳаи саноат ва талаботу стандартҳои экологӣ; тафаккури сусти маърифати экологӣ дар байни аҳолӣ; сатҳи нокифояи таҳассусмандии захираҳои меҳнатӣ дар истехсолоти молу хизматрасониҳо;

- исбот карда шудааст, ки дар вилояти Суғд аз рӯи концентратсия бештари моддаҳои ифлоскунандай ҳаво шаҳрҳои Хучанд, Панҷакент, ноҳияҳои Б. Ғафуров ва Айнӣ пешсафанд, ки бо сатҳи баланди зичи чойгишавии корхонаҳои саноатӣ ва аҳолӣ дар ин ҳудудҳо вобаста аст. Ҳамзамон, исбот гардидааст, ки соғ (безарар) кардани партовҳои аз манбаъҳои доимии ифлоскунандай ҳавои атмосфера дар шаҳру ноҳияҳои номбаршуда (бо истиснои ш. Панҷакент) сатҳи баландро дошта бошад ҳам, минбаъд дар ҳалли муаммоҳои экологӣ баҳри таъмини рушди устувор ҷалби сармоягузориро самти афзалиятноки сиёсати иқтисодии ҳуд кабул намояд;

- асоснок карда шудааст, ки бакордарории фондҳои асосӣ (муҷаҳазгардонии техникаю технологияи инноватсионӣ) дар ҳудуди вилояти Суғд, ҳоло ба максади сиёсати танзими муаммоҳои экологӣ ва рушди иқтисодӣ ҷавобгӯ намебошад. Зоро ҳиссаи сармоягузорӣ ба фондҳои асосӣ нисбат ба маҷмуаи маҳсулоти минтақа дар солҳои охир тамоюли пастшавӣ дорад. Новобаста аз он исбот гардидааст, ки аз рӯи критерияи бакордарории фондҳои асосӣ ба ҳар сари аҳолӣ дар байни минтақаҳои чумхурӣ ш. Душанбе, дар байни шаҳру ноҳияҳои зерини вилояти Суғд бошад, Хучанд, Б. Ғафуров, Исфара, Ҷ. Расулов, пешсаф буда, дар сафи ақибмондаҳо Айнӣ, Деваштич, Зафаробод, Кӯҳистони Маҷҷаҳо, Шаҳристон мебошад. Исбот гардидааст, ки бояд азнавсозии

фондҳои асосӣ бо унсури нави инноватсионӣ дар корхонаҳои истехсолии шаҳру ноҳияҳои вилоят таваҷҷӯҳ дода шавад;

- асоснок гардидааст, ки дар сиёсати сармоягузории Чумхурии Тоҷикистон дар самти ҳифзи гӯшаҳои нодири табиат бо назардошти вазъи экологиии вилояти Суғд ташкили мамнуъгоҳҳо, паркҳои табии, парваришгоҳҳо ба назар гирифта амалӣ карда шавад, ки ҳоло онҳо дар ҳудуди вилоят мавҷуд нестанд. Зоро ҳоло манзараҳои нотакрори баландкӯҳҳои ноҳияҳои Шаҳристон, Кӯҳистони Маҷҷаҳо, Деваштич, Исфара набутот ва ҳайвонотҳо дар ин манзилҳо дар зери хатари нобудшавӣ қарор дорад;

- коркарди амсилаи иқтисодии-математикӣ, баҳри арзёбии миқдории равобит байни муаммоҳои экологӣ (афзоиши партовҳои заарнок ба ҳавои атмосфера) ва нишондиҳандаҳои иҷтимоиву иқтисодии вилояти Суғд, ки зоро рушди фаъолнокии истехсоли сарбории бевосита ба муҳити зист доро мебошад. Дар асоси ҳисобҳо муайян гардидааст, ки байни онҳо равобити зич мавҷуд буда дар шароити муосир афзоиши моддаҳои зааровар ба атмосфера нисбат ба омилҳои якум, шумораи корхонаҳои саноатӣ, дувум сатҳи афзоиши маҷмуаи маҳсулоти минтақа нисбатан ҳассос аст. Ислобот гардидааст, ки дар эҳёи корхонаҳои саноатӣ бештар ташкили онҳо бо технологияҳои инноватсионӣ ба экология нигаронидашуда аҳамият дода шавад;

- асоснок карда шудааст, ки ҷанбаи муҳими танзими вазъи экологии минтақа таъсиррасонии муҳити зист, ташкили механизми салоҳиятдори маблағгузорӣ ва қарздиҳӣ оид ба ҳифзи экологӣ мебошад. Дар шароити буҳрони иқтисодӣ, имкониятҳои маблағгузории бучет хеле маҳдуданд, ташкили “Фонди маҳаллии экологӣ” мувофиқи максад аст, ки бояд ҳамаи сарчашмаҳо, яъне бучавӣ, гайрибучавӣ, ҷаримаҳо, маблағҳои ҳайрияйӣ, соҳибкорӣ ва гайраҳо ғаний карда шаванд. Фонди мазкур манбаи таъиноти маҳсус дошта барои эҳтиёти дигар истифода нашавад.

- коркард ва пешниҳоди маҷмуаи тадбирҳо оид ба самаранок идора намудани рушди экологиву иқтисодии минтақа, ки қисматҳои зеринро дарбар мегирад: дар самти идоракуни партовҳо; дар равияни баланд бардоштани маърифати экологӣ; васеъ намудани инфрасоҳтори экологӣ; дар соҳаи ба экология нигаронидашудаи фаъолияти субъектҳои ҳочагидорӣ; васеъ намудани сарчашмаҳои молиявию иқтисодӣ; паст кардани таъсири ҳолати техногении нақлиёти автомобилий ва гайра, ки ҳар яки он чорабиниҳои маҳсусро дар бар мегирад.

5. Аҳамияти илмӣ, амалӣ ва назариявии таҳқиқот

Аҳамияти назариявии таҳқиқот дар инкишоф ва такмили муқаррароти алоҳидаи назарӣ ва амалӣ оид ба ташккули ҷараёнҳои экологӣ дар бизнеси хурд ва миёнаи иқтисодиёти минтақавӣ зохир мегардад, ки ба идоракунни самаранок ва инкишофи он дар амалия имконият медиҳад. Муқаррароти асосии илмӣ ва хулосаҳои назариявии кори диссертационии тақризшаванд метавонад барои такмили танзими омили экологӣ дар таъмини рушди устувори иқтисодиёти минтақа (вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон) равона гардад.

Аҳамияти амалии таҳқиқоти диссертациониро натиҷаю хулосаҳои дар намуди муқаррароти мушаххаси илман асоноки ба даст омада ташкил мекунанд, ки онҳоро макомоти минтақавии ҳокимияти иҷроия ҳангоми коркарди пешниҳодҳо оид ба таҷдиди сиёсати давлатии минтақавии экологиву иқтисодӣ истифода бурда метавонанд.

6. Тавсифи умумии кори диссертационӣ

Соҳтори кори диссертационӣ, гузориши мақсад ва алоқамандии мантиқии онҳо собит месозанд, ки муаллиф масъалаҳои гузошташударо амиқ дарк намуда, ҷиҳати таҳлили васеи муаммоҳои ҷойдошта дар самти такмили танзими омили экологӣ дар таъмини рушди устувори иқтисодиёти минтақа, асосҳои назариявию методологиро коркард намудааст.

Кори диссертационӣ аз 302 саҳифаи матни асосӣ иборат буда, муқаддима, панҷ боб, хулосаро дарбар мегирад. Рӯйхати адабиёти кор аз 164 номгӯйи сарчашмаҳо иборат аст. Диссертация аз 19 ҷадвал, 15 расм ва 5 диаграмма иборат мебошад.

Дар кори диссертационӣ асосҳои илмии танзими омили экологӣ дар таъмини рушди устувори иқтисодиёти минтақатаҳқиқ шуда равияҳои методологии танзими омили экологӣ дар таъмини ҳадафҳои рушди устувори минтақа асоснок карда шудааст. Инчунин ҳусусият, тамоюл ва вазъи омили экологӣ дар рушди иқтисодиёти вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ карда шуда пешниҳодҳои мушаххас ҷиҳати такмили механизми экологии таъмини рушди устувори иқтисодиёти минтақа карда шудааст.

Дар муқаддима мубрамияти мавзӯи таҳқиқот, дараҷаи омӯзиши мавзӯ, мақсад ва вазифаҳои кори диссертационӣ асоснок карда шудаанд, навғонии илмӣ, аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот,

нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда, мутобиқати диссертатсия ба шинонномаи ихтисоси илми ва дигар ҷузъиёти зарурӣ оварда шудаанд (саҳ.- 4-17).

Дар боби якум «Асосҳои илми таҳқиқи танзими омили экологӣ дар таъминии рушди устувори иқтисодиёти минтақа» муаллиф эволютсияи назарияи рушди устувор дар низомҳои иқтисодии-иҷтимоӣ, мундариҷа ва мукаррароти асосии низоми экологии иқтисодиёти минтақа ва асосҳои институтионалии ташаккули низоми экологии иқтисодиёти минтақа мавриди омӯзиш карор додааст (саҳ. 18-62).

Аз ҷумла муаллиф дар боби мазкур қайд менамояд, ки тамоюлҳои мусоири ташаккули фазои ҷаҳонии иқтисодӣ, иттилоотӣ ва молиявӣ масъалаҳои принсипан наверо ба миён мегузоранд, ки бо ташаккул ва рушди шаклу усулҳои идоракуни системаҳои минтақавӣ алокаманданд. Ин боиси васеътар истифода шудани мағҳуми «минтақа» ҳамчун системаи иҷтимоию иқтисодӣ гардид. Ин равиш барои Тоҷикистон нав нест. Фаҳмиши минтақа ҳамчун системаи худудии иҷтимоӣ-иктисодӣ дар илми ватани ҳанӯз дар замони шӯравӣ ташаккул ёфта буд. Дар баробари ин таъкид дар таърифи он дар асоси принсипҳои асосии классикии иқтисоди сиёсӣ, яъне оид ба маҷмӯи навъҳои гуногуни қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолӣ мебошад.

Дар робита ба ин, мағҳуми рушди устувор муносибати маҳсусро ба идоракуни минтақаҳо дар назар дорад, ки дар он истифодаи потенсиали дар ин ё он минтақа мавҷудбуда бо максади ҳифз ва тавсеаи имкониятҳои онҳо, риояи талаботи экологӣ амалӣ карда мешавад. Максади асосии рушди устувори минтақа фароҳам оварданӣ шароит барои ташаккул, ҷамъоварӣ, рушд, истифодаи оқилона ва ҳифзи неруи инсонӣ ва табии ҳифзи биосфера мебошад. Дар доираи концепсияи рушди устувори минтақа системаи иҷтимоию иқтисодии интегралии территориявиро дарбар мегирад, ки маҷмӯи сохторҳои институтионалий, субъектҳои ҳочагидорӣ, шароитҳои табии ва ҷомеааро дарбар мегирад, ки дар ҳудуди муайян зиндагӣ мекунанд (саҳ. 26-29).

Диссертант дуруст қайд менамояд, ки мураккабии муносибатҳон байни инсон ва муҳити зист дар он аст, ки захираҳои табиат на танҳо имкониятҳо ба вучуд меоранд, балки ҳадди таракқиёти иқтисодиётро низ ташкил медиҳанд. Аз ин рӯ, мо ҷунин мешуморем, ки ноустувории вазъи умумии муҳити табии зарурати ҷустуҷӯи роҳҳои пешгирии ҳолатҳои буҳрониро муайян мекунад ва системаи амнияти иҷтимоию экологӣ ва иқтисодӣ, дар навбати ҳуд, дар сурати таҳияи равишҳои назариявӣ ва методологияи ташаккули муҳити зист имконпазир аст (С.32). Дар робита ба ин ў таъкид намудааст, ки

сабзгардонии иқтисодиёт, ҳамчун як раванди сохторӣ ҳалли масъалаи экологӣ дар доираи якчанд самтҳои алтернативаи мукаммалкунанда (дахолаткунанда) муайян карда мешаванд. Тачрибаи мавҷудаи қабудизоркуни чӣ дар ҷумҳурӣ ва чӣ дар берун аз он ҳанӯз кам буда, асосан бо тадбирҳои маҷалӣ маҳдуд мешавад: андешидани ҷораҳои алоҳидан маъмурию ҳуқуқӣ, иҷозатномадиҳии бâъзе намудҳои фаъолият, қисман аттестатсияи сифати маҳсулот, қабул ва қисман ҳал намудани бâъзе барномаҳои мақсадноки экологӣ, оғози рушди бозори молҳо ва хизматрасониҳои экологӣ, соҳибкории экологӣ мебошад (С.41).

Инчунин муаллиф механизмҳои идоракунни системаҳои иқтисодии минтақавиро тасниф намуда нақшай концептуалии танзими муносибатҳои мутақобилаи субъектҳои соҳибкориро ва дар доираи системаи идоракунни минтақавӣ асоснок кардааст (саҳ. 54-57).

Боби дуюми кори диссертационӣ «Равияҳои методолгии танзими омили экологӣ – дар ноил гаштан ба ҳадафҳои рушди устувори минтақа» номгузори гардида ба омӯзиши усулҳои арзёбии ҳолати экологии минтақа дар назария ва амалияи илми иқтисодӣ, принципҳои ташаккули фаъолият оид ба ҳифзи табиат ва танзими он, механизмҳои ташкили-иқтисодии ҳифзи табиат дар кишварҳои ҳориҷӣ баҳшида шудааст (64-106).

Аз ҷумла дар ин қисмати кори тақризшаванда муаллиф марҳилаҳои арзёбии стратегии экологиро асоснок намудааст. Мувоғики он самаранокии механизми назорат дар панҷ марҳила арзёбӣ мегардад. Инчунин омилҳои манғии ба ҳолати экологӣ таъсиррасон муайян карда шуда, меъёрҳои арзёбии оқибатҳои экологӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии марбут ба татбики карори стратегӣ асоснок карда шудааст (саҳ. 68-70).

Муаллиф дуруст қайд менамояд, ки механизми кунунии татбики стратегияи рушди устувор аз рӯи воситаҳои ҳавасмандгардонии иқтисодӣ ва таҳияи афзалиятҳо дарки зарурati ба назар гирифтани захираҳои меҳнатӣ, истехсолӣ, илмию технологӣ, инфрасоҳторӣ, захираҳои табииро тақозо менамояд. Дар ин самт вазъияти экологӣ ҳамчун муҳити пахншавии равандҳои иқтисодӣ ва шароити зиндагии аҳолӣ мебошад. Тартиби арзёбии таъсир ба муҳити зист амалкунанда, ки воситаи муҳими ба инобат гирифтани омили экологӣ дар таҳияи лоиҳаҳои рушди иқтисодӣ мебошад, арзёбии таъсироти экологиро ҳангоми қабули карорҳои стратегӣ дар соҳаи зарурӣ дарбар намегирад, раванди таҳияи ҳӯҷҷатҳои сатҳи стратегӣ ва аз ин рӯ, инчунин қодир нест, ки афзалиятҳо ва нуқсонҳои самтҳои алтернативии стратегиро муайян кунад. (саҳ. 85).

Дар рисола дуруст кайд карда мешавад, ки вазъияти ҳолати экологиро муносабати се иштирокчии асосии низоми иҷтимоию экологӣ ва иқтисодӣ ба мушкилоти экологӣ: мақомоти давлатӣ, соҳибкорон ва ахолӣ муайян мекунад. Бинобар ин, интихоби самти стратегии рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа бо назардошти ҷузъи экологӣ бояд муайян намудани вазифаҳои асосӣ ва роҳҳои ҳалли онҳоро барои ҳар як аз ин иштирокчиён дар бар гирад (С.94). Барои ҳамин дар раванди танзими экологию иқтисодии иқтисодиёти минтақа мауқоми давлат ва дигар иштирокчиёни муносабатҳои иқтисодӣ хеле қалон мебошад.

Дар боби сеюм «Хусусият, тамоюл ва вазъи омили экологӣ дар рушди иқтисодиёти вилояти Сугди Ҷумҳурии Тоҷикистон» муаллиф вазъи экологии иқтисодиёти вилояти Сугди Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз рӯи маълумотҳои оморӣ арзёбӣ намуда, ҳусусиятҳо ва муаммоҳои механизмҳои ташкили ҳифзи табиат ва истифодабарии заҳираҳои табиии минтақа ва омилҳо ба ҳолати экологӣ тасиррасонро мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор додааст (сах. 106-146).

Дар ин қисмати кор тақризшаванда таҳқикоти муаллиф бештар ба таҳлили нишондихандаҳои асосии рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Сугд ва вазъи ба атмосфера партофтани моддаҳои заарнок аз манбаҳои гуногун иртибот дорад. Инчунин механизмҳои асосии ба ҳифзи табиат мусоидаткунанда ва омилҳо ба он таъсиркунанда дар минтақа аз ҷониби муаллиф асоснок карда шудааст.

Инчунин дар ин қисмати рисола аз рӯи як чанд параметрҳо партофҳои заҳрнок ба атмосфера дар минтақа таҳлил қарда шудааст. Дар ин бобат муаллиф кайд намудааст, ки барои ҳисоб кардани андозаи нисбии ифлосшавии минтақа муаллиф ҳисоби миёнаи геометриро истифода бурдааст. Барои истифодаи миёнаи арифметикий, маълумот бояд тақрибан ба таври мукаррарӣ тақсим қарда шавад, вагарна он ба арзишҳои шадид хеле ҳассос ҳоҳад буд. Дар ин ҷо нишондихандаҳои сифатан гетерогенӣ ҷамъ оварда шудааст, ки ба «партовҳо» майл доранд, масалан, партови обҳои ифлосшуда дар чанд сол метавонад якчанд маротиба зиёд шавад, ки ин боиси саҳт вайрон шудани миёнаи арифметикии он мегардад (С.132-133).

Дар боби чаҳорум «Омили экологӣ дар таҳия ва амалишавии сиёсати рушди иқтисодиёти минтақа» муаллиф аҳамияти механизми экологиро дар бехтар гардонидани ҷозибанокии сармоягузории минтақа асоснок намуда, пешниҳод менамояд, ки сиёсати сармоягузории минтақа дар асоси вазъи экологии минтақа коркард ва интихоб қарда шавад.

Инчунин дар асоси усулҳои мухталиф таъсири вазъи экологиро ба сиёсати соҳавии вилояти Суғд асоснок намудааст (саҳ. 147-203).

Қайд карда мешавад, ки танзими давлатӣ, бояд ҳам ҳавасмандии мусбӣ, яъне ба ҳавасмандгардонии татбики сармоягузориҳои экологӣ нигаронида шуда бошад ва ҳам ҳавасмандии манфии ҳавасмандгардонӣ, ки ҳадафи онҳо бояд кохиш ва бастани корхонаҳое бошад, ки дар соҳаи фаъолияти ғайрифаъолӣ нишон медиҳанд, ки сармоягузории «сабз» айни ҳол ба муҳити зист таъсири манғӣ мерасонад.

Афзалиятҳои асосии рушди минтақавӣ дар марҳалаи кунунӣ рафъи бухрони соҳаи иҷтимоию иқтисодӣ, тезонидани суръати барқарорсозии иқтисодиёт дар асоси фаъолсозии равандҳои инноватсионию сармоягузорӣ мебошад, ки дар навбати худ ба баланд бардоштани сатҳи рушди минтақавӣ ва байналмилалӣ, рақобатпазирии минтақа, баланд бардоштани сатҳи иҷтимоӣ ва таъмини инкишофи нерӯи инсонӣ мусоидат менамояд.

Дар боби панҷум «Такмили механизми экологии таъмини рушди устувори иқтисодиёти минтақа» муаллиф самтҳои афзалиятноки такмили ба нақшагирии минтақавии ҳифзи табиат ва танзими сарбории техногениро муайян намуда вазъи экологиро дар самти танзими рушди устувори иқтисодиёти вилояти Суғд моделиронӣ ва пешӯи намудааст. Махсусан тавсияҳо муаллиф оид ба такмили танзими омили экологии минтақа барои давраҳои оянда ҷолиби дикқат мебошанд (саҳ. 203-258).

Дар ин ҷо махсусан саҳми унвонҷӯйро дар гурӯҳбандии функцияҳои махсуси танзими экологӣ-иктисодӣ, муайян намудани самтҳои асосии рушди устувори иқтисодӣ, коркарди механизми ташкилкунандай ташкили иқтисодии бозори хизматрасонии экологӣ бояд ҷолиби дикқат доност, ки аҳамияти назариявӣ ва амалии кори иҷрошударо муайян мекунад.

Ҳамзамон муаллиф бо мақсади баҳогузории омории таъсири байниҳамдигари нишондиҳандаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳолати экологии он модели иқтисодӣ-математикий таҳия ва пешниҳод намудааст. Моҳияти модели пешниҳодшуда - тадқики сатҳи афзоиши партовҳои зарарнок ба ҳавои атмосфера вобаста аз рушди иқтисодӣ, яъне афзоиши маҷмӯи махсулоти минтақавӣ, суръати зиёдшавии маблагузорӣ баҳри бакордарории сармоян асосӣ, шумораи корхонаҳои саноатӣ дар иқтисодиёти минтақа мебошад. Зоро рушди фаъолнокии иқтисодии субъектҳои ҳачагидор дар афзоиши истеҳсоли мол ва хизматрасониҳо, миқдори корхонаҳои фаъолиятбаранда, маблагузорӣ ба фондҳои асосии корхонаҳо, ҷалби заҳираҳои истеҳсолӣ, табии, меҳнатӣ ба

чараёни такрористехсолот мебошад. Мантиқан афзоиши фаъолнокии иқтисодии субъектҳои ҳочагидор бо зиёдшавии сатҳи таъсиррасони ба муҳити зист низ алоқаманд аст.

Дар қисмати хулоса аз тарафи муаллиф натиҷаҳои асосии илмии кори диссертационӣ ва тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқикот пешниҳод гардидааст (сах. 2059-270).

Дар ниҳояти кор рӯйхати адабиёти омӯхта ва истифодашуда (сах. 271-280) ва инчунин интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия (сах. 280-283) оварда шудаанд.

7. Эродҳо ва холатҳои баҳсталаб доир ба шаклгирии кори диссертационӣ

Ба андешаи мо, дар кори диссертационии ба ҳимоя пешниҳод карда шуда дар баробари дар сатҳи баланд гузаронидани таҳқикот доир ба мавзӯй баъзе камбузидҳои алоҳида ва андешаҳои баҳсталаб ба назар мерасанд.

1. Қисми назариявии диссертатсия хуб матраҳ гардидааст, аммо дидгоҳи муаллиф оид ба асосҳои назариявии низоми экологӣ дар иқтисодиёти минтақа ба таври мушаххас мушоҳида намешавад.

2. Дар диссертатсия хуб мебуд, агар муаллиф таҷрибаи ҷаҳонии танзими омили экологиро дар таъмини рушди устувори иқтисодиёти минтақа дар зербоби алоҳида таҳқиқ менамуд.

3. Дар бобҳои рисола хулоسابарорӣ аз тарафи муаллиф номукаммал мебошанд.

4. Дар доираи таҳқики асосҳои институтионалии ташаккули низоми экологӣ дар иқтисодиёти минтақаҳо муаллиф бояд нақши институтҳои соҳаро муайян менамуд. Аммо, шиносоӣ бо таҳқиқот нишон медиҳад, ки ин усули тадқиқ истифода нашудааст. Хуб мешуд, агар муаллиф таъсири институтҳои расмию гайрирасмию ба низоми экологӣ муайян менамуд.

5. Дар зербоби 4.1. муаллиф механизми экологиро ҳамчун омили бехтарсозии муҳити сармоягузории минтақа баррасӣ намудааст. Аммо механизмҳои амалкарди экологиро дар сатҳи минтақа асоснок накардааст.

Таъқид кардан зарур аст, ки эродҳои дар боло зикргардида хусусияти тавсиявӣ дошта, аҳамияти илмӣ ва амалии кори диссертациониро паст намекунанд.

8. Мувоғиқати диссертатсия бо тартиби додани дарачаҳои илмӣ

Умуман, бояд қайд кард, ки кори диссертационии Маҳмадалий Бахтиёр Набӣ (*Маҳмадалиев Бахтиёр Набиевич*) таҳқикоти илмии мустақилона ва пурра анҷомёфта мебошад, натиҷаҳои ба даст

овардашуда дорон навоварии илмӣ ва аҳамияти амалиро дар худ инъикос мекунанд, ки ба ҳалли муаммоҳои такмили танзими омили экологӣ дар таъмини рушди устувори иқтисодиёти минтақа мусоидат менамояд.

Автореферат ва корҳои аз чоп баровардаи муаллиф дар худ таркибу мундариҷаи асосии диссертатсия ва навғонии илмии онро ифода менамоянд. Диссертатсия сохтори мантиқан мукаммал дошта, натиҷаҳои бадастовардаи муаллиф арзиши илмӣ доранд, ки асосҳои назарияни методӣ ва амалии такмили танзими омили экологӣ дар таъмини рушди устувори иқтисодиёти минтақаро рушд медиҳанд.

Дар маҷмӯъ, хулоса карда мешавад, ки диссертатсия дар мавзӯи «Такмили танзими омили экологӣ дар таъмини рушди устувори иқтисодиёти минтақа: назария ва амалия» барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои иқтисодӣ ба талаботи “Низомнома дар бораи тартиби додани дараҷа ва унвони илмӣ”-и Комиссияи Олии Атестационии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ мебошад ва муаллифи он Маҳмадалий Бахтиёр Набӣ (*Маҳмадалиев Бахтиёр Набиевич*) сазовори дараҷаи илмии доктори илмҳои иқтисодӣ аз аз руи ихтисоси 08.00.03 – Иқтисодиёти минтақавӣ ва ҳудудӣ мебошад.

Мукарризи расмӣ,
д.и.и., профессори кафедраи
фаъолияти бонкӣ Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон

Обидов Ф.С.

Имзои д.и.и., проф., Обидов Ф.С.-ро тасдиқ менамоям

Сардори раёсати кадрҳо ва корҳои маҳсуси Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тавқиев Э.Ш.

28.12.2022

Хиёбони Рудаки, 17, ш. Душанбе, 734025,
Ҷумхурии Тоҷикистон
Телефон: (+992) 934373754
E mail: fozil@mail.ru